

SZÉCHENYI NACIONALIZMUSA ÉS ENNEK NEVELÉSTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE.¹

(Születésének 150. évfordulója alkalmából.)

»Galileire nem bízta senki a föld maga körül való forgásának kitalálását; Newtonra senki a nehézség törvényeinek felfedezését; ép úgy nem bízta senki Franklinra azt, amit emléke mutat, s ami egyszersmind dicső életrajza: Az égtől elragadta a villámot, a zsarnokok kezéből pedig a jogart.² De ők halhatatlan pályájukat minden titulus, protekció, sallárium s effélék nélkül s a nélkül, hogy más emberek által rájuk lett volna bízva, eljárták, s úgy látszik, megbízatásuk az emberiség felvilágosítása végett magasabb helyről történt, mint amily hely e földön van. S így jelen megtámadóim... ne várjanak senkire; járjanak elől, mint a például felhozott három bölcs, szívesen leszek követőjük; adjanak jó tanácsot, oktanak bölcseségre; erősítsék meg önpéldájuk meg tetteik által azt, amire oktatnak: leghívebb tanítványuk én leszek. Amiben hibáztam, igazítsák el, s fussanak velem egy pályát. Nem kívánok egyebet, mint hazafiságomban ő általuk legyőzetni. S nem óhajtok semmit sem büzgöbben, mint hogy hazafi kötelességeim gyakorlásában általuk messze hátrahagyassam, mert így, s ezt büszke érzéssel merem állítani, az ország nemsokára ugyancsak más képet mutatna!«³ — írta Széchenyi első nagy művében.

Ebben a több világosságot, nagyobb örömet, igazibb szeretetet ígérő, s ezért magasabb, szebb, eszményibb magyar életre buzdító védekezésében, — emberi tettekben az istenit megsejtető percnyi feltárulásában, — bepillantást enged hazaszeretetébe, önzetlenségébe, a tökéletesedés utáni vágyakozásába, szabadságáhitásába, egész nemzetnevelő lelkületébe, életprogrammjába, céljaiba, eszközeibe, és bizonyosságot tesz arról is, hogy az ő születése Isten nemzetébresztő és sorsirányító beleszólása volt a magyar történetbe. Benne példázta és az ő bölcs tanításaiban rá is vezet arra, hogy mi a nemzetiség (népiség, fajiság), s mekkora értéket jelent az egyén, a magyarság, az emberiség életében és »mindenség«-i viszonylatban. Az erről vallott és hirdetett felfogása intuitív, imma-

¹ Ünnepi előadás a Magyar Paedagogiai Társaság 1941. szept. 20-án tartott Széchenyi-emlékülésén.

² Eripuit coelo fulmen, sceptrumque tyrannis.

³ V. ö.: Hitel (M. T. A.) 224. l.

nens logikájú, de racionálisan is igazolt meggyőződés-összeségen alapult benne, és annyira átment a vérébe, hogy, — mint egyik beszédében maga mondta, — *»abban, ami magyarságunk kifejlődését és jövőjét illeti, senki a világon magammal ellentétbe hozni nem fog, bár minden másban lehet, mert én is csalatkozhatom.«*¹ A mondanivalója tehát ezen a téren volt új, egyetemes értékű és minden időkre szóló.

Széchenyiben a faji érzés örökölt volt és olyan erős, hogy ebben a tekintetben nemzeti nagyságainkat lehet hozzá hasonlítani, őt azonban senkihez. Ez az örökölt fajszeretet már az ifjúkor öntudatlanságában, illetőleg féltudatosságában, külföldi utazásai közben, idegenek társaságában is, — mint valamiféle csodálatos Széchenyi-komplexum, — határozottan jelentkezett nála és az ösztönösség biztonságával irányította. Néha megkísérelte, hogy esze segítségével kiszabadítsa magát azokból a kötelékekből, amelyek szívét a magyarsághoz-bilincselték; azonban ezt a fájához húzó önkénytelen ragaszkodását magasztos felfogása csak fokozta, mégpedig annyira, hogy az időnkint lázadó eszét is népünk szolgálatába vonta. *A magyar közösségben megtalálta önmagát: ráeszmélt hivatására.* Amikor az Európán keresztül-kasul utazgató, dúsgazdag, fejedelmi udvarokban is szívesen látott magyar mágnás egyik beszédében kijelentette, hogy *»... inkább magyarul meghalok, mint másképp élek«,* akkor már *»a leggondolkodóbb magyar velő«* fékező-irányító vezetője volt *»a legnemesebb szívnek, amely valaha emberi kebelben dobozott«.* Így lett *»a leghívebb magyar«* a magyar faji génusz megismerésének közt is a legkiválóbb: *»a legnagyobb magyar«.*

1820 november 5-én és 6-án, — olvassuk naplójában — hajtóvadászaton voltam. Én magamban Esterházy Vincével. Megjegyeztük, hogy a magyarok különválnak a németektől, bármennyire felette állnak is a két nép előítéleteinek. Hiába, a vér más, s végre is semmit sem szeret az ember annyira, mint hazáját és honfitársait.²

Ez a szeretet nála eleitől fogva belső nyugtalansággal, időnkénti lemondásokkal és kínzó elkeseredésekkel járt. Egyénileg végigszenvedte az újjászülető magyarság vajudáskinjait és a jövőjéért való féltő aggodás minden gyötrelmét. A hazánkat idegenből kormányzó uralkodóház s Ausztriával való kapcsolataink még növelték az újjászületéssel járó bajokat. Mai divatos szóval élve, — amelyet különben Széchenyi gyakran használt, — mondhatjuk, hogy Buda török közre kerülésével elveszett állami életünknek erő szétsugárzó és a fészeket összetartó tengelye. Ezt kellett Széchenyinek pótolnia, hogy megindulhasson a tespedő élet, forgásba jöjjön a magyar glóbus. Az ezzel járó nagy gondok így törték ki

¹ V. ö.: Gr. Sz. I. Beszédei. 367. l.

² V. ö.: Gr. Sz. I. Naplói (V. Gy.) II. k. 79. l.

belőle 30 éves korában: »Wesselényi és Liebenberg azon civódnak, hogy tulajdonképen ki ártott a magyaroknak. Az egyik Corvin Mátyást, a másik József császárt emlegeti és így tovább... Én azt mondom: »Az Ausztriai Monarchiának és Magyarországnak az a hibája, hogy az Isten haragjában kapcsolta össze.«¹

Néhány nap mulva ezt még határozottabban megismételte: »... Magyarország már végsőt lehel, s legyőzve ott fekszik legádázabb ellenségének lábainál: legyőzve, de nem harcban, hanem az áltató idő által! Mit tehet egy annyi ellen? Még ha gyors előmenetelem lenne is, végre mi válhatnék belőlem más, mint hőse egy hosszas, unalmas tragédiának.«² S mégis vállalkozott rá. Meg kellett tennie, mert amióta élt, azóta kimondhatatlan vágy égett lelkében, hazánk kifejtése, a magyar nemzet feldicsőítése élt minden csepp vérében. Én, egy parány a nemzet testében, egy alantas helyen álló kapitány, — írta a »Kelet Népe« című művében, — amelyet *Herczeg Ferenc* (e sorok írója előtt) 1926-ban a világirodalom legcsodálatosabban megírt könyvének nevezett, — nem csekélyebb célt tűztem magam elé, valóban nem, jóllehet senki sem tekintett mélyebben, mint én, a szándékolt kivitelnek a lehetetlenséggel határos tömkelegébe... Ezért vált életem legmélyebb feladatává: *Van-e még remény a feltámadásra vagy nincs. Hisz egy gond élt benne és uralkodott egész akaratán és minden tehetsége felett: fajtánk és hazánk józan kifejtése.*³ Ezért bántotta a nem egyszer tapasztalt közöny és részvétlenség, mert »aki nem akar hazájának kicsiben használni, amikor dicséretet és jutalmat érte csak az öntudat és a szív ad, az sohasem fog igazi szeretettől fölmelegedni népe iránt.«⁴ »Ezek az emberek, — fakadt ki máskor, — nem gondolkoznak, vagy ha gondolkoznak, akkor csakis magukról, a parasztról pedig egészen megfeledkeznek, ez az ő szemükben semmi.«⁵ Pedig »ha a nemesség leereszkedik a parasztsághoz, az még nem elég, hanem magához némiképp fel is kell emelnie. Csak így lesz a hon erős és boldog, így lesznek az egyes lakosok tehetségesek s a királyi vár oly sziklára építve, amelyet sem külföldi erő, sem az idő viszontagsága nem rendíthet meg.«⁶

»Ha nem lehetnek tökéletesen igazságosak a törvények, — inkább a tehetetlen, mint a hatalmas pártolására hajoljanak; mert a hatalom hajdan, most és a jövőben is, — s míg ember marad,

¹ V. ö.: Gr. Sz. I. Naplói (V. Gy.) II. k. 214. l.

² V. ö.: Gr. Sz. I.: Napló (Z. A.) 126. l., Gr. Sz. I, Naplói (V. Gy.) II. k. 220. l.

³ V. ö.: Gr. Sz. I.: Kelet Népe (M. T. A.) 19—21. ll.

⁴ Gr. Sz. I. Naplói (V. Gy.) II. köt. 234—235. l.

⁵ V. ö.: Napló (Z. A.) 124—125. l., Gr. Sz. I. Naplói (V. Gy.) II, köt, 101—102. l.

⁶ L.: Gr. Sz. I., Világ (M. T. A.) 85. l.

mindig — könnyebben tudott, tud és fog tudni magán segíteni, mint a tehetetlenség.¹

»Arra jutottunk, hogy a XIX. században, amidőn az ember méltósága szent kezd lenni, pirulás nélkül nyíltan beszélünk egész Európa hallatára de misera plebe contribuyente, — midőn 9 millióról van szó, aki hú jobbágy, s mily hű! jó katona s mily jó! szóval: aki minden terhek türelmes viselője s melynek oly nagy része a magyarság utolsó záloga, reménye, fenntartója, akkor... Ennek, az Istenért, vegyük elejét!² Imáiban Istent kéri: »... taníts meg arra, hogy embertársaim bűjät-baját megérezzem... Töltsd el szívemet angyali tiszta szeretettel iránta (Crescentia), embertársaim, hazám és honfitársaim iránt...«³

Ilyen volt annak a Széchenynek faj- és népszerűete, aki erkölcsi függőtlenségének szuverén-tudatában ki tudta jelenteni: »Én tulajdonképp senkié sem vagyok, csak enmagamé.«⁴ Nyilvánvaló, hogy csak az akkori politikai pártoktól idegenkedett, s nem a nemzettől, a fajától, népétől, amivel a tőlünk valóban és merőben idegen Zarek Ottó meggyanúsította.⁵

Széchenyi kora ifjúságától fogva érezte, hogy »mélyebben gyökerezik lelkünkben, mint sokan gondolnák, az a ki nem mondható édes aggodalom, amely anyaföldünkhöz vonz, s amely a halandó port félistenné magosíthatja. S lelki rothadás jele, ahol a természetnek e szent törvényei már ki vannak dörzsölve...«⁶ »Én sem valami különös teremtmény, sem selejtes nem vagyok, hanem — hű magyar — politikai és honi kötelességekben hazafi vagyok.«⁷ »Valamint vannak nemzetek, — és ilyen volt a magyarok virága mindig, s tudom, mindig ilyen is lesz, úgy vannak emberek is, kiket rabigába dönthetsz, meggyilkolhatsz, de öntermészetükből kivetköztetni, megtörni őket soha, de soha nem fogod. Ha magamban nem érezném a melegítő édes valamit, az ilyféle embereket tán egy kicsit feldicsérném,«⁸ »Régi dolog, hogy az angol a szegénységtől, a francia a nevetségessé válástól, a spanyol az ördögtől, az olasz, az osztrák a botbüntetéstől, az orosz a cártól fél. Ha engem, (írta a döblingi gyógyintézetben) ki szerencsémre, — jelenleg ugyan szerencsétlenségemre — magyar vagyok, megkérdeznek, mitől aggódik leginkább a magyar, akkor hajlandó vagyok az egész nemzet nevében kikiáltani: semmitől sem oly rettetetes mértékben, mint az elfajult, hűtlenné lett magyartól!«⁹

¹ L.: Gr. Sz. I., Világ, 260. l.

² L.: Gr. Sz. I., Stádium, 47. l.

³ V. ö.: Gr. Sz. I. Naplói (V. Gy.) II. köt. 392—393. l.

⁴ L.: Gr. Sz. I., Garat, 116. l.

⁵ Egy nép szerelme. Kossuth Lajos életregénye. című művében.

⁶ V. ö.: Gr. Sz. I., Hitel (M. T. A.) 144. l.

⁷ V. ö.: Gr. Sz. I., Politikai program töredékek 83. és 85. II.

⁸ L.: Gr. Sz. I., Kelet Népe (M. T. A.), 97. l.

⁹ V. ö.: Döblingi hagyaték I. köt. 562. l.

Csak az érdemli meg, hogy az igazságos és szilárd férfi horatiusi hervadhatatlan repkénye füzessék elkínzott, becsületes halántéka körül, aki zordon éveken keresztül tűrni és zarándoki elszánással szenvedni tud fajtájáért. Nemde?¹ »Amint csak az az igazi magyar, aki jogait védelmezni tudja s egyszersmind kész Úráért véréntantani, s hona előmeneteléért legszebb javait is képes feláldozni; úgy csak az érti hazafias kötelességeit józanul, aki a hiányt, a csorbát látja, de azon tehetsége szerint segíteni is törekedik.²

Széchenyiben a legeszményibb szociális érzület a magyar nép iránti szeretetben nyert kézzelfogható valóságot. »... Előttem sem az nem ellen-ok, hogy másutt sokkal rosszabb a szántóvető sorsa, mint nálunk, sem az, hogy nálunk oly igen rosszul még nincs. — Koplalna bár az egész világ, s járna mezítelenül, azért én mégsem óhajtanám kevésbbé, mint ma sóvárgok az után, hogy Magyarország határai közt ne éhezzenek, ne fájzanak senki sem, sőt — aki nem naplopó — ezen kívül becsületesen szerzett ingatlanán saját földel alatt egy kis önérzessel is tekinthessen felfelé s azt rebeghesse alkotójához: »Hála Isten, nekem is van hazám!«³

»Kell nemzetiség, mert ki-ki csak úgy bírhatja magát jól, ha az marad, amivé Isten alkotta: a török török, az angol angol, a magyar magyar...«⁴ »Úgy hiszem, hogy csak honosai és övéi közt élhet megelégedetten az ember, ha már egyszer körülnézett a világban, és életének dele elérkezett... Ami pedig a nemzetiség külső jeleit illeti, korántsem tartom azokat megvetendőeknek... Csakhogy nem kell lényegnek venni a külsőt. Sokkal fontosabbak a belső sajátságok... Ezekon alapul faji sajátságunk, ez régi szellemünk...

Az egészséges nemzetiségnek egyik fő kísérője a nemzeti nyelv. Míg ez fennmarad, a nemzet is él, bármint sinylödvé is sokszor. — De ha az egyszer elnémul, akkor csak gyászfűt terem a hon, mely a voltakéért szomorúan eregeti földre csüggedt lombjait.⁵

...A honszeretet valami megmagyarázhatatlan érzélem. Mert hisz hány koldust látunk, aki forrón imádjá hazáját, amely iránta mindig mostoha. S ezzel ellentétben hány dús ember fertőzheti a földet, aki bő mértékben szopja hazájának legjobb nedveit és bírja legértékesebb kincseit, és mégis honát nemcsak nem szereti, hanem róla szólva, gyalázatos, köpésre méltó gúnymosolyra fakad, holott a lelkes szegénylegény a legutolsó csepp vérént is kész kiontani mostoha-anya kedvéért... Azért mégis bátran, tétovázás

¹V. ö.: Döblingi hagyaték III. köt. 858. l.

²V. ö.: Gr. Sz. I., Hitel (M. T. A.), 205. l.

³V. ö.: Gr. Sz. I., Polit. progr. töred. 119. l.

⁴V. ö.: Gr. Sz. I., Hitel (M. T. A.), 55. l.

⁵V. ö.: Gr. Sz. I.: Hitel (M. T. A.), 151. l.

nélkül kimondom, amint hiszem, hogy a házszertet alkotja a házszertetnek legbiztosabb és legtartósabb talpkövét.

Az a ház, az a lak, amelyben család lakik, és amelynek nem pénzforrás a legfőbb feladata, emberi fészek. S ezeknek az »emberi fészkek«-nek biztos, egészséges, kényelmes volta, im' ez motiválja a házszertet. Ezt a házszertet tartom én a higgadt, mindig egyfokú meleg, soha túlcsapongó, de másrésről soha nem lankadó házszertet sarkalatának... Ez a »motivált házszertet« — néztem szerint — előbb-utóbb, de biztosan elhozza a nemzetek felvirágzását.¹

Az emberi nemet nem vak véletlen, de bölcs hatalmak irányítása szakította külön nemzetekre, nemzetségekre, családokra... Egy nemzet, ha sajátosságainak kifejtésében valami észre képezheti ki magát, oly erkölcsi test, amely az emberiségnek alkotórésze, és egyike azoknak a lépcsőknek, amelyeken az emberi nem mind magasabbra emelkedhetik végső hivatása, a »tökéletesülés« felé.²

Nemzetiség, kifejtett nemzetiség nélkül nekem, megvallom, — mondotta egyik beszédében, — minden más progresszió nem kell. Erre állítok mindent. Enélkül, — mondhatom, — zagyvalék nép leszünk, melynek tán több lesz a pénze, a dögbőröket talán drágábban adhatjuk el, stb., de ez engem nem mozdít. Minden előtt áll előttem: hűség a fajtámhoz.³ — Akit magyarrá teremtett a legmagasabb Úr, és nem szégyenli, hogy elhagyatott és még annyira gyenge vérének bajnokilag pártját nem fogja, az, ha nem alszik, — bármily magas, fényes helyzetben legyen is, — írta a »Kelet Népe«-ben, — legalább az én szótáram szerint, — nem derék ember.⁴ Bizom a nagy Istenben! eljő még az az idő is, amikor az ártatlannak, — bármily alacsony sorsú legyen is, — még a leg-hatalmasabb ember sem szakíthatja ki büntetlenül egyetlenegy hajaszálát sem... S hiszem, hogy csillagunkon minden növekvő arányban fog előre hatolni mindaddig, amíg tán naprendszerék megrendülései megint el nem temetik majd mindazt, amit emberi agy gondolt és emberi tenyér állított, és csupán az a szikra marad majd fenn, amely valaha nagy, szép és nemes tettekre hevítette keblünket.⁵ Ezért, — amint ki nem mondható édes érzés azt a lányt, akit szeretünk, nemcsak szolgálni, hanem érette szenvedni is, — felette nagy és tiszta öröm: nemcsak fáradni a honért, hanem annak előmenetele végett érzékeny áldozatokat is hozni.⁶

Mekkora lehetett ez az öröme 1847 november 12-én, amikor Pozsonyban az utolsó rendi országgyűlést magyar nyelven nyi-

¹ V. ö.: Döbl. hagyat. III. köt. 847—870. II.

² V. ö.: Gr. Sz. I., Hunnia, 203. I.

³ V. ö.: Gr. Sz. I., Beszédei, 352. I.

⁴ V. ö.: Gr. Sz. I., Kelet Népe (M. T. T.), 401. I.

⁵ V. ö.: Gr. Sz. I., Világ (M. T. A.), 145. I.

⁶ V. ö.: Gr. Sz. I., Világ, (M. T. A.), 236. I.

totta meg a király. Minden csupa entusiasmus, Sokan sírnak, — írta ekkor naplójába,¹ — én magamba zárkózva, csendben élvezem a nemzetem újjászületése feletti gyönyört. Valamivel magam is hozzájárultam...

Senki nem akarta annyira, hogy a magyar nyelv érvényesüljön, fejlődjék, mint ő; mert abban látta a közértelmességnek és magyar nemzetiségünk kifejlődésének leghatalmasabb rugóját. Ebből azonban az is nyilvánvaló, hogy nem látott benne célt; hanem olyan eszköznek tekintette, amely által az egyes emberek lelkileg-szemlelileg a legkönnyebben fejlődnek, a nép nemzeté emelkedhetik és így a mindenség tökéletesedhetik. Ahol ugyanis nemzeti nyelven tanít az iskola, ezen a nyelven folyik a hivatalos élet, vezényeltetik a katona, és ezen a nyelven szól a társaság, ott — még minden kifejlés lehetséges, bármi kevésbé kedvezők legyenek is egyéb körülmények.² Ezért hirdette: »A magyarnak, hogy valami legyen Európában, egyedül magyarnak kell lennie; ez dicső és nemes öröksége.³ Még halálos betegségében is erre gondolt, amikor tollba mondta: »Magyarország felemelésére csak három eszköz van: nemzetiség, közlekedés és végre a többi nemzetekkel való kereskedelmi összekapcsolás. Ezt kötöm a szivetekre...«⁴

Széchenyi nagyszerű életlátásának történetbölcseleti magaslatáról világosan látta, hogy — mint írta — a nemzetiség csak lassan és halkkal fejlík ki, nő és nevededik, ezért a nemzet tagjának minden időben, minden körülmények közt legeslegfőbb kötelessége, hogy annak előmenetelét, — amennyire erejében áll — helyzetéhez képest előmozdítani törekedjék.⁵ Különösen áll ez a nemzet vezetőire. Az államférfi legfőbb hivatásának tartotta, hogy népe értékes faji sajátosságainak kifejtője, népének nemzeté nemesítője, nevelője legyen. Ő maga erre az 1825-ben létesített baráti erényszövetség általa szerkesztett tervezetében alapszabályszerűen is kötelezte magát, s ezt az önként vállalt kötelességét királyi lelkülettel⁶ teljesítette is.

Széchenyi tudta, hogy ember embernek nem tehet nagyobb jót a nevelésnél. Ha éhezőnek kenyeret adok, — írta, — a tett szép; de én sokkal szebbnek tartom, ha valakit oly helyzetbe állítok, hogy maga magának nemcsak kenyeret, hanem még sültet is szerezhessen.⁷ Ezt remélte a közértelmesség terjedésétől. Prófétaí határozottsággal vallotta, hogy minden kifejlődés, erő, érték

¹ V. ö.: Gr. Sz. I., Napló (Z. A.), 521. l.

² V. ö.: Gr. Sz. I., Hunnia, 70—71. l.

³ V. ö.: Gr. Sz. I., Világ (M. T. A.), 329. l.

⁴ 1830. júl. 17-én mondta tollba gr. Waldstein Jánosnak.

⁵ V. ö.: Gr. Sz. I., Hitel (M. T. A.), 27. l.

⁶ V. ö.: Kornis Gyula, A magyar politika hősei (Franklin-T.), 1940., 118. l.

⁷ V. ö.: Hitel (M. T. A.), 130. l.

és szerencse legmélyebb sarkalata a kiművelt emberfő. ... Nagy szerencsének tartotta ezért, hogy az agyvelő hazánkban szép mennyiségű, csak hogy kifejlődése még imitt-amott hátra van.¹ Ezen akart segíteni, mert az értelmi színvonallal az erkölcsi és testi élet, s az egészség szintje is emelkedik.

A közértelmesség szinte mindent igazi világításba és valódi egyensúlyba hoz s a józan ízlést is eligazítja. Mondhatni, hogy a kiműveltebb nemzetek mindig akkor állnak a legsajátabb nemzetiesség és leghívebb honszeretet fényében, midőn értelmiségük legjobban kifejtett. Az örömmel is sokkal tágabb és nemesebb körében élnek, mint azok a népek, amelyek inkább csak az állati kellemekek szűk bilincsei közt sorvadognak.² — — Nézzük közről azoknak a népeknek egyedül maguk körül s a mindennapi élet nyomorai körül és között kérődző s pirulást gerjesztő szűk forgásait, ahol a közjó, hazaszeretet semmi egyéb, mint szép hang és fényes kitétel; s meg leszünk győződve arról, hogy az emberek nagyobb része csak annak a hatáskörnek hív és buzgó betöltésében lel majd váltig szíve és lelke számára táplálékot, amelynek végcélja az anyaföld. — — — Könnyen észrevehető, — írja, — hogy én épen nem evezek levegőben, hanem csak azt hiszem, csak azt kívánom, ami lehető, s ami minden becsületes ember kötelessége, nem költők elmefuttatása vagy ábrándozók szelíd óhajtasai... Mindez nálunk semmi egyéb, mint hidegvérrel átgondolt szent kötelesség... *Soraim kirekesztőleg Magyarországnak, magyar rokonnok számára s magyarul vannak írva* — — —³

Mindez tehát nem önáltatás, nem a nagy magyar parlag csaloika délibábja, nem is utópia, még csak a jó eszméjének megvalósulásáról szőtt platoi álmodozás sem; hanem tény. A szülő- (anya)földről húzó hazaszeretetétől sarkalva, akaratlanul a kézzel fogható valóságokból, az adott körülményekből indult ki. S, — miután ezek javulását, tökéletesebbé válását kizárólag az igazsághoz való ragaszkodástól remélte, — a haza állapotára vonatkozó gondolatai, a magyarságot féltő gondoljai, fáját nemesíteni óhajtó vágyakozásai, népét fölemelő törekvései mind az igazság vonalában találkoztak és egyeolvadtak. Így alakult ki benne, a maga egyéni világa és a mindenség határán, a nemzeti eszme. Ezen az igazság vonala, — akárcsak az optikai lencse tengelyének irányába haladó fénysugár, — töretlenül megy át, s mint szellemi világtengely közvetlen kapcsolatban tartja őt a mindenség Atyjával. Az éltelveteket — mint a hit szférájának felénk ragyogó, minket irányító fénysugarait — ellenben összegyűjti a nemzeti eszme, hogy felénk eső gyűjtőpontjában az abszolútum valós képévé egyesítse. A nemzeti öntudatra ébredt ember számára következőleg a nemzeti esz-

¹ V. ö.: Hittel (M. T. A.), 157. l.

² V. ö.: Gr. Sz. I., Világ (M. T. A.), 236. l.

³ V. ö.: Gr. Sz. I., Hittel (M. T. A.), 209. l.

mén át sugárzik a mindenség transzcendens sugárözöne a földi életbe, a nemzeti eszmén át nyernek az egyéni és közösségi élet kérdései metafizikai megvilágítást, ezen át vetítődik a végtelen szívünkbe, felgyújtván bennünk az Igaz, a Jó, a Szép, a Szent után való áhítatos vágyakozást, a fölemelő, tisztító, nemesítő hazaszeretet lángját.¹ Ez, — legbensőbb természetünkben érintvén minket, — összefogásra készítet, egységre vezérel, ezzel összegyűjti a népi erőket, s azokat nemzetté emeli. Így eszmélt rá Széchenyi a *nemzeti nevelés* szükségességére; ezért érezte tervének kidolgozását már 1820-ban sürgős tennivalójának. S ha ezt rendszeresen, — éppen bámulatosan sokoldalú tevékenysége miatt, — nem is készíthette el, *egész működésével, ébresztő, mozgató, nevelő életével igazolta a magyar népet nemzetté emelő nemzeti nevelés szükségességét.* »Nemzetiség, hazaszeretet az a nagy titok, amely mindent egyesít! Az elsőt lehetőségig kifejtteni, a másodikat — minden anyaföldünket-lakja kebelben *lehetővé tenni*, s így egy háborítatlan és csendes, de étellel teli jövődőt virrasztani hazánkra — — legszentebb tisztünk.² Ennek áldozatos betöltésével biztosíthatjuk leginkább egyéni haladásunkat is, mert ez az út, amely elvezet az emberi fejlődés csúcsára.³ A honszeretet tehát minden erény kútfeje.

Igy oldotta meg Széchenyi ifjúkorának egyik fő feladatát: *összeegyeztette az életrealitást az életrevalóságot a lélek tökéletességével.* Tökéletesebbi vágyától sarkalt élettudásával olyan világnézetet alakított ki, amelyben az egész anyagi világ felbonthatatlan, egymást feltételező kapcsolatban van a teljes szellemi valósággal. Ezzel a magyarság életét mind egyéni, mind társadalmi vonatkozásaiban maradéktalanul a biotikus világtörvények örökérvényű hatálya alá helyezte, hogy a honi dolgok jó és hiánytalan rendeződését aristotelesi értelemben biztosítsa. *Elvitathatatlan történeti érdeme, hogy a nemzeti eszmén át »agyagból lett szemünk« számára is tisztán láthatóvá vált emberi rendeltetésünk világos tudatában felismerte népi-, nemzeti életünknek cselekvésre indító, munkát sürgető gyakorlati érdekeit, valamint az ezekkel kapcsolatos társadalmi, gazdasági és művelődési követelményeket, és meg is találta ezek megoldásának leghelyesebb módjait.* Így lett Széchenyi a legjobb célból a leghelyesebben cselekvő magyar, mert leszállt abba a mélységbe, ahol a művelt nemzetek egészségének, erejének és igazi nagyságának erkölcsi elve van, s önneveléssel és a magyar jellemek nevelésével kezdte a javítást, a nemzetemelő munkát.

¹ V. ö.: Váradai József, A »Hitel« pedagógiája. Székfoglaló előadás a M. P. T. 1930. évi február 15-i díszközgyűlésén. (Megj.: Ó. P. I. Tanár-egyesületi Közlöny 1930. évf. 716—722. II.)

² V. ö.: Gr. Sz. I., Stadium (M. T. A.) 7. I.

³ V. ö.: Carrel, Alexis, Az ismeretlen ember. Ford.: Fülöp Zs. (Révai), 307. és 318. II.

Ezért tudott többet használni, mint bárki más államférfiaink között. Az ő reális érzéke az eszmék megvalósításában nélkülözhetetlen mértéktartás képessége volt. Politikája nem a parlamentből, hanem az iskolából indult ki. Csak így látta elérhetőnek célját, a magyar nép megújulását és nemzetnévelését. Tökéletes meggyőződéssé lett benne, hogy az, ami nem áll valódi nemzetiségen és valóságos, minden előítélettől és szemfényvesztéstől meg tisztult értelmességen, alap nélkül való, s előbb vagy utóbb, de bizonyosan elbomlik.¹ Ezért hangsúlyozta: »Feladatunk magyarságunk kifejtése és annak szűz szeplőtlenségében való fenntartása.«² — — Ha lelki tehetségeinket jobban kifejtjük, egyetértő, elszánt s állhatatos akaratú kézfogásunkból mindaz sarjadzhatik, ami jobb embernek édes, nemzeteknek dísz, uralkodóknak fény.³ Ezért üzenté haza élete alkonyán is a döblingi sarokszobából: »Egyesült erővel törekedjünk arra, hogy Magyarországon egy ember se legyen kenyér és ruházat nélkül, fedél és szakismeretek nélkül és az erkölcsi műveltséget senki se nélkülözze.«

Széchenyiben, a nemzettanulmányozás és honismeret klasszikusában⁴ — amint azt már Kovács Lajos, az ő bizalmas munkatársa megállapította, — a magyar nemzetiség (nemzeti individualitásunk) gondolata annyira elhatalmasodott, hogy szinte rögeszmeként uralkodott minden gondolatán. Erős meggyőződése volt, hogy nemzetiség nélkül az életnek semmi poézise sincs és nélküle csak anyagi élvezet lehetséges.⁵ Ezért volt lelkében az újítások, reformok szükségének megérzése elválaszthatatlan a magyarság értékes népi-nemzeti sajátosságainak megóvására irányuló féltő gondoskodástól. *Legfőbb célja a nemzeti élet volt.* Azt óhajtotta, hogy *ingadozás nélkül emelkedjünk nagy nemzetté.* Azt a napot, midőn majd a magyart, — nemcsak szójárás és szokás szerint, hanem az értelem valódiságában is, — nemzetnek, szabad nemzetnek lehet majd mondani, azt a fényes napot néhány pillanattal előbb feltüntetni honunkra, önérzettel mondhatom, — írta »Világ« című művében,⁶ — meg nem szűnő fáradozásom volt.

Széchenyi csaknem negyven évig »mindig-mindig szüntelen« párfját világviszonylatban is ritkító aktivitásban élt. Azonban sohasem dolgozott tüzzel-vassal. Tántoríthatatlanul működött közre az emberek tökéletesülésén és egyesítésén. Meg is érezte, tisztán is látta, hogy az idő szelleme magával hozza a magyarság nemzeti kifejlődését. Ehhez akart ő — a honfiúi köteleességek hű teljesítésével — hathatósan hozzájárulni, példájával erre az akkori kiváltságot

¹V. ö.: Gr. Sz. I., Világ (M. T. A.), 60. l.

²V. ö.: Gr. Sz. I., Hunnia, 65. l.

³V. ö.: Gr. Sz. I., Hitel (M. T. A.), 208. l.

⁴L.: Váradi József, Széchenyi és a honismeret. Bp., 1935., a Magyar Társaság Falukutató Intézetének kiadása.

⁵V. ö.: Gr. Sz. I., Beszédei, 558. l.

⁶L.: 206. l.

társadalmi osztályokat megnyerni, ezzel a »nemességet megnemesíteni« és így és általa az egész magyar népet nemzeté emelni. »A nemzetiség fölemelése végett, — írja,¹ — mindig elménk előtt lebegett, hogy *Magyarok* vagyunk. — S hogy nemzetiségünk mind nemesebbre fejlődjék, s ne alapuljon semmi egyében, mint minden homálytól kitisztult igazságokon, azt sem akartuk sohasem feledni, hogy egyszersmind *Emberek* vagyunk.

Azért, mert egyik a legelső, sokan magas helyen állók, s a legszámosabbak utolsók, azért vannak mégis az egész emberiségnek bizonyos közös jussai, amelyeket még soha nem lehetett büntetlenül megsérteni, s amelyeknek elnyomása végre mindig a legvéresebb bosszút szülte.²

Széchenyi tudta, hogy a közösség belső értelmét a beléje tartozó egyének végső rendeltetése adja meg, s ezért nem lehet azzal ellentétben. Ezért vallotta,³ hogy »a kereszténység tiszta szellemében én mindenekelőtt türelmes vagyok, és nemcsak szóval, de tettleg vagyok türelmes«.

»Magyarosítás«-on Széchenyi a nyelvben, szokásban elidegenedett fajtestvéreinek a magyar ügühöz, jobbik énjükhöz való visszaédesgetését értette. Másfajúak önkéntes asszimilálódását természetesnek vette, de annak erőszakolásától rettegett. Vallotta, hogy a »nemzetiség isteni mű«. Hírdette, hogy »minden nemzet meg van hívva, habár mindegyik külön-külön úton is, hogy saját pályáján és saját minemiségében néhány az előtt nem ismert talál-mánnyal, néhány új igazság felkutatásával, s némely erénynek szebb kifejtésével megajándékozza az emberiséget és azáltal előmozdítsa az alkotás végcélját.«⁴ Nem is vegyített magyar nemzeti törekvéseibe semmiféle jogtalan önzést, népi, faji imperializmust. *Széchenyi nacionalizmusa nem ismeri azokat az elnyomó, más nemzetek, nemzetiségek kiirtására irányuló macchiavellisztikus törekvéseket, amelyeknek egy évszázaddal később a nacionális önzésnek prágai, bukaresti, belgrádi képviselői oly szörnyű hatású sürgetői lettek.* Nemzeti egoizmusukban végzetesen megfeledeztek arról a paszali igazságról, hogy az értelmes gondolkodáshoz sokkal több kell a pusztá értelemnél.

Széchenyi jövőbetekintő aggódo gondoskodással ügyelt arra, hogy *a magyarság nemzeti lelkiismerete tiszta maradjon.* Ezért kívánta, hogy — ha sem a nagy természet írását nem bírjuk kibetűzni, sem keblünk tükrében nem látunk semmit, — vegyük a keresztény vallás alaptörvényeit, alaptanításait zsinórmértékül, és akkor biztos körből fogjuk elrendezni magunk és felebarátaink dolgait. — Mégpedig azért vegyük zsinórmértékül ezeket, —

¹ Gr. Sz. I., Világ (M. T. A.), 262. l.)

² V. ö.: Gr. Sz. I., Stadium, 31. l.

³ V. ö.: Gr. Sz. I., Beszédei, 270 l.

⁴ V. ö.: Gr. Sz. I., Hunnia, 203. l.

és e tengely körül forog szelleme, — mert a szeretetet hirdető keresztény hit valójában nem az érzelmenek, de az értelemnek hite és ebben áll revelatiója. S eszerint épen azért örök, s azért fogja kiállani, míg ember létezik, minden idők eseményeit, mert — szoros tanként azt tanítja: »Amit nem akarsz, hogy más tegyen neked, te se tedd másnak.« S ez nem egyéb, mint az örök igazságnak és a legnagyobb türelemnek emberi létünkhez szabott, megszellemesített matézisi szabálya...¹

Széchenyi a vallásban ismerte fel az emberi társadalom legbiztosabb alapját és az igazságban látta az egyéni, népi, nemzeti élet világtengelyét. A hozzá való törhetetlen ragaszkodásáról különösen akkor tett valósággal lenyűgöző tanubizonyságot, amikor megszólaltatta nemzetiségi politikájának legmélyebb alaphangját: »... Ha van is oly hű, oly őszinte magyar, mint én, akárhány, nálamnál őszintébb és hűbb egy sincs, erre esküszöm; azért még sem tudom felejteni, — és ezt minden-csepp véremlen érzem, — hogy önálló, halhatatlan lelkű szabad lény vagyok, ki előtt halandó lényegem porban áll; s ezért hallgatni kell bennem a magyarnak, ha annak vágyai az igazságos emberrel jutnak ellentétbe.«² Nincs olyan emberi megnyilatkozás, amely ennél emberibb, nincs olyan »documentum humanum«, amely ennél humánusabb lenne. Ebben termelte ki magából Szent István király népének gróf Széchenyi Istvánban felmagasztosult szelleme a kisebbségi kérdés megoldásának arany-szabályát minden nemzet számára. Ő úgy tudott a leghívebb magyar lenni, és azért tudott a legnagyobb magyarrá emelkedni, hogy egy pillanatra sem feledkezett meg emberi mivoltáról. Ezért volt képes az államfenntartó magyarság nevében a nemzetiségekkel szemben való magatartásra és a zsidók emancipációjának kérdésében olyan példát adni, a nemzetiségekhez annyira fennköltlen lovagias hangon szólni, s végső következményeiben olyan kisebbségi politikát elindítani, hogy ezzel igazolta legfényesebben ezt a meggyőződésen alapuló tételét: *A magyar nemzet a legnemesebb lelkű nép a világon.*³ Ebben lehet keresni annak a lélektani magyarozatát, hogy miképpen tudta a magyarság a hazai nemzetiségek egy tekintélyes részének lelkében a kisebbségi nacionalizmust ellensúlyozni a patriotizmussal mindaddig, amíg a kapzsi szomszédok, — ellenségesen beállított világpolitikai erők felhasználásával, — el nem szakították őket a számukra mind a múltban, mind a jövőben egyedüli *középítő pont*«-ot jelentő magyar nemzettől.⁴

¹ V. ö.: Gr. Sz. I., Kelet Népe (M. T. T.), 293—304. II.

² V. ö.: Gr. Sz. I., Hírlapi cikkei, I. köt. 484. I.

³ V. ö.: Döbl. irod. hagyat. I. köt. 435. I.

⁴ V. ö.: Ottlik László, Magyar nemzetiségi politika. A mai magyar község c. műből. Bp., 1938., 9 l.; Váradi József, Széchenyi életlétlása. A nemzetiségi kérdés. »Studium«, Bp., 1937., 44 l.

Széchenyi a nemzetiségektől a saját érdekükben »barátságos« kezüket kérte. Ő a magyarság nevében őszintén nyújtotta a magáét. Még a meghaltak felé is. »Külön fajúak, külön vérűek és külön nyelvűek közt sem kellene különbséget tenni s elválasztó falakat vonni az üdvleldébe (nemzeti pantheonba) való felvételnél! Ha valaki nem is magyar; miért ne érezhetnénk iránta a legőszintébb rokonszenvet, miért ne sorozhatnánk őt a legvalódiabb hálaérzettel jótévőink közé, ha — felfogván nemzeti kifejlésünket, nemzetiségünk szent ügyét, — segédkezett nyújtott vérünk kitisztítása és fölemelése körül? Nemzetiség nem zárja ki az emberiséget, s viszont, aki saját vééréhez valóban hű, nem kevésbé hű az egész emberi családnak is; mert kifejlett nemzetek lépcsőin emelkedik magasabbra az emberiség; aminthogy a derék nemzet sem egyéb, mint sok derék polgár összessége. S azért abból, mert a szebb lelkületű ember mindenekelőtt hazáját imádja, még nem következik, hogy lelkében más nemzetűek ellen a legkisebb gyűlöletet is kelljen táplálnia.¹ Ő nem is táplált. *Minden előítéletnek esküdt ellensége volt, mégpedig akkora mértékben és annyira tudatos elszántsággal, hogy benne kell látnunk a legelfogulatlanabb magyart, a lelki függetlenség, a belső szabadság eszméjének legtisztább megszemélyesítőjét.* Maga írta: »... Mi elhintjük az igazi erkölcsi függetlenség magvait — —«

Széchenyit az emberi tökéletesedhetésben vetett rendíthetetlen hite, határtalan használás-vágya és a magyar nép fiatal koráról vallott felfogása vezette nemzetnelői hivatásának tudatára és e hivatás teljesítésének útjára. Gróf Dessewffy József 1831-ben meg is dicsérte² érte, hogy a »Hitel« című »könyve által a nemzeti nevelést mind szívére vevé, mind szívünkre köté.«³ Törhetetlen hazaszeretettel, zarándoki önmegtagadással és vasakarattal végzett nemzetnevelői munkájával évszázados mulasztásokat igyekezett pótolni, illetőleg népünket képessé tenni e történelmi mulasztásoknak a maga erejéből való pótlására. *Ezért jelent a magyar nevelés történetében is fordulópontot Széchenyi fellépése.* Mint mindenben, ennek a megállapításában is segítségünkre van ő maga, mégpedig a következő művelődéstörténeti számonkérő kérdésével: »Melyik az a fejedelem, aki a magyarnak eredeti sajátosságára állította volna annak polgári kifejtését, és aki a nemzetnek ama keletszerű sokszori fellobbanását, amely néha már csodákat szült, állandóbb, rendezettebb és hathatósabb hévre iparkodott volna kiképezni?« Felvetett kérdésre ő maga adta meg a feleletet. Így: »A legtöbb magyar fejedelem alkalmasint semmit vagy semmivel sem gondolván, a jó vagy rossz szerencsének hagyta át keleti vérünk kiképezését, és annak a főnöknek, aki magyar szellemben fejtené ki nemzetünk

¹ V. ö.: Gr. Sz. I., Üdvlelde, 4—38. ll.

² L.: A Hitel című munka Taglatatja.

erejét és azt a törvények korlátai közt szigorúan tartva, azzal nagy-szerűt, állandót és a nemzethez illőt vinne ki, — ilyen főnököknek a lapja még mindig üresen áll nemzeti évkönyveinkben, és eszerint csak most vagy ennek utána lesz betöltendő. Adná Isten, minél előbb!¹ Ezzel, a magyar nép fölemelését kívánó hő óhajával új értelmét adott a hazafiságnak, mert a hazaszeretetét elválaszthatatlanul, egymást feltételezeten, összekapcsolta a népi-nemzeti művelődés gondolatával. Ebből következett, hogy az idegen intézményeket »keleti sajátságaink szerint önállóan kell reprodukálnunk« s a nevelésnek, mind egyéni, mind társadalmi és egyetemes emberi érdekből, kiindulásában, eszközeiben és céljában nemzetinek kell lennie; mert a nemzetnevelés az igazán reális, népi, faji és honismereti alapon, a magyarság jellemének és nemzetünk helyzetének megfelelő olyan szociális nevelés, amely az egyén természetes fejlődési igényeinek, jogos boldogulási óhajainak és természetfeletti szükségleteinek kielégítésével a legemberibb módon biztosítja az egyéni megelégedést, a közösségi szellem kialakulását és ezáltal a nemzeti »közlélek« folytonos erősödését. »S ez az, amit akarunk« — írta Széchenyi 110 esztendővel ez előtt.

Hívó lélekkel vallotta, hogy az emberiség javának előmozdítása beletartozik a teremtés tervébe. Ennek valóstításáról a tiszta szívű és jószándékú emberek útján gondoskodik a Teremtő. Érezte, hogy magyar viszonylatban neki kell ezt akarnia. Meg is írta: »... A jobbak kézfogását s együttmunkálását eszközölni volna lelkeim vágya...« Hirdette: »Nem kímélhetjük eléggé a jókat; nekik itt kell maradniok, hogy boldogítsák a világot.« Ő világosan látta, hogy a »műveltek példája a műveletlenek katekizmusa«. Ezért tekintette első feladatának nemességünk nemesítését. Meg volt győződve arról, hogy »amely nemzet a valónak szövetnekét el nem taposta, az igazságnak gyáván hátat nem fordít, támadóit nem üldözi, de bátran tekint a magamegismerés keserű tükrébe, nagylelkűleg elismeri önhibáit s nemes szellemtől lelkesülve hathatós javulásnak indul, annak újjászületését emberi erő hátráltatni többé nem bírja.«² Ezért, — írja, — a legkeserűbb önismertetési pillanatokra is szívesen elszántam magam, mert tudtam, hogy azokból az ember, valamint egy nemzet is, mindig tisztábban szokott kilábalni, mint amilyen azelőtt volt.«³ — A fölébresztés pillanatai nem kellemesek. Az önismeret krízisei sem szoktak azok lenni, mégis üdvösségesek.⁴ Senki annyi joggal nem írhatta, mint ő a nemzetiségeinkhez intézett szövegében, hogy »nemzetem hibáit jobban ismerem, mint Ti, s azokat nálatok kevésbé kímélem. Szívem ösztöne szerint selejtséget honosaimban nem tűrhetvén, ama hibáikat is halálos

¹ V. ö.: Gr. Sz. I., P. P. T., 47. l.

² V. ö.: Gr. Sz. I., Levelei, II. köt. 164. l.

³ V. ö.: Gr. Sz. I., Stadium, 16. l.

⁴ V. ö.: Gr. Sz. I., Hunnia, 240. l.

bűnöknek nézem, amelyeket másokban talán észre sem vennék. De minden karcolásom, tüvel bökdösésem és késsel metszésem ellenére se vonom reá nézve azt a következtetést, mint általában ellenségeink s közületek sokan, akik bennünk csak rosszat, de jót soha nem tudtok, nem akartok látni. Az én testvéri szemem előtt ugyanis tisztán fényledez, hogy népemben elpusztíthatatlan erő, elolthatatlan tűz és megsemmisíthetetlen szellem rejtezik, bár mindez gyökerében még mélyen lappang. — A magyarból, akinek — az igazi nagyság mértéke szerint — nemzeti multja nem volt és jelene nincs, még minden lehet.¹ — Ezért tartotta a nevelést a legfontosabb és legszentebb tárgynak, amelynek okszerű vizsgálatához Isten segítségét kérte,² hogy megülhessük már valahára az ész, igazi érdem s halhatatlan erény diadalmának ünnepét;³ s Magyarország egy olyan öröme készült kert lehessen, ahol idegen a nyomorúlt, szent az ember méltósága s ahol a legszebb dísz az erény meg az ész⁴

1791. szeptember 21-én egy olyan élet indult, amelynek nagy része bánat volt. Gróf Széchenyi István élete. Bánata annál gyakoribb és annál mélyebb volt, minél többször és minél határozottabban látta az erény áhított diadalmi ünnepének kitolódását. Pedig mindig érezte, hogy az erkölcsi magvakat nem vetette el hiába: »Öh, kikelnek azok, habár későn is, akkorra bizonynyal, amikor már a sírban leszünk!«⁵ Megírta, hogy »... Metternich rendszerének az ő életével vége lesz, az enyém pedig csak halálom után fogja kezdetét venni.«⁶ Sőt már 25 éves korában meg volt győződve arról, hogy évről-évre mindinkább igazán divatba fog jönni, mert ami fő; tud férj lenni és erélyesen akarni; az ész és kedély ereje pedig örökké tart.

Széchenyi »Hitel« című műve megjelenésekor báró Wesselényi Miklós áldotta az Egét, hogy oly tiszta lélekben az ész oly eleven fényű fáklyáját gyújtotta, s annak erős akaratot adott, mégpedig nem 1—50 évre való, hanem örökké tartót, s azt a férfit honfitársává, barátjává tette. Mi immár háromszor 50 év történeti távlatából világosan látjuk, mélyen érezzük és meggyőződéssel valljuk, hogy Széchenyi erős nemzetnevelő akarata most is tart, egyre többünkre és mindinkább mélyebbre hat, s ezért születésének 150. évfordulóján áldjuk érte a Mindenhatót: hálát adunk Neki, hogy Széchenyit adta nekünk; dicsőítjük Öt, hogy a legnemesebb nacionalizmus világtanítóját magyarnak teremtette.

Váradai József.

¹ V. ö.: Gr. Sz. I., Hunnia, 67—128. II.

² V. ö.: Gr. Sz. I., Kelet Népe (M. T. T.), 400—402. II.

³ V. ö.: Gr. Sz. I., Stadium, 7. I.

⁴ V. ö.: Gr. Sz. I., Hitel (M. T. A.), 63. I.

⁵ V. ö.: Gr. Sz. I., Napló (Z. A.), 190. I.

⁶ V. ö.: Gr. Sz. I., Napló (Z. A.), 189. I.